

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM

ANSİKLOPEDİSİ

CİLT 21

İBNÜ'İ-CEZZÂR - İHVAN-I MÜSLİMİN

İstanbul 2000

durum ancak iki sayı sürmüştür (nr. 277-278). Bunun dışında dergi başından beri Türkçe'nin meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Bu konuda en dikkate değer yazı Hüseyin Kâzım'ın (Kadri) "Türk Lisanlarının Tevhidi" başlıklı makalesidir (nr. 31-35, 37).

Yayımlandığı süre içerisinde yaklaşık yedi yıl (1909-1911, 1915-1918, 1919-1921) kapatılan *İctihad*'ın adı, kapatılma kararlarına karşılık hukuken yayıma devam edebilmek için çok defa ilk adını hatırlatan *Cehd* (59. sayı), *İşhâd* (78-79, 111-116. sayılar), *İştihâd* (90-92, 101-109, 129-136. sayılar) ve *Âlem* (110. sayı) olarak değiştirilmiştir. Söz konusu yayım yasaklarından bazılarına sebep olan yazarlar ise Süleyman Nazif'in İdâre-i Vilâyât Kanunu'nu eleştiren "Devâ-yı Katî" (nr. 68, 12 Haziran 1913), Kılıçzâde Hakkı'nın din görevlilerini ve bazı dinî duyguları rencide edici mahiyetteki "Yunus Hoca'nın Kendisi" (nr. 76, 28 Ağustos 1913), Abdullah Cevdet'in "Veliahd Yûsuf İzzeddin Efendi'yle Mülâkat" (nr. 80, 25 Eylül 1913) ve yine Abdullah Cevdet'in dini tezyif eden "Yara ve Tuz" (nr. 138, 9 Ocak 1919) adlı makaleleridir.

İctihad'ın yazar kadrosu toplam olarak 200 imzayı aşmaktadır. Dergide adı en çok görülen yazarlardan bazıları şunlardır: Abdülhak Hâmid (Tarhan), Ağaoğlu Ahmed, Ahmed Cevdet (Oran), Ahmed Hâşim, Ahmed Refik (Altınay), Ali Canib (Yöntem), Alişanzâde İsmail Hakkı (Eldem), Celâl Sahir (Erozan), Cemil Sena (Ongun), Cenab Şahabeddin, Enis Behiç (Koryürek), Faik Âli (Ozansoy), Faruk Nafiz (Çamlıbel), Halid Fahri (Ozansoy), Halide Edib (Adivar), Halide Nusret (Zorlutuna), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Hüseyin Cavid, Hüseyin Dâniş (Pedram), Fazıl Ahmed (Aykaç), İbrahim Alâeddin (Gövsâ), İbrahim Edhem Terno, Gaspıralı İsmail, İsmail Fennî (Ertuğrul), Mazhar Osman (Usman), Mehmed Fuad (Köprülü), Mehmed Zeki (Pakalın), Midhat Cemal (Kuntay), Mûsâ Cârullah Bigiyef, Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Necip Âsım (Yazıksız), Orhan Seyfi (Orhon), Ömer Seyfeddin, Peyami Safa, Reşad Nuri (Güntekin), Ruşen Eşref (Ünaydın), Suud Kemal (Yetkin), Selim Sırrı (Tarcan), Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Vasfî Raşid (Sevig), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu).

Dergi çıkmaya başladığı tarihten itibaren bir dizi kitap da yayımlanmıştır. Kütübhanesi-İctihad adıyla Cenevre, Kahire ve İstanbul'da basılan ve altmış kadar eserden oluşan bu serinin numaralarında atlamalar ve tekrarlar vardır. Kataloglar-

da serinin ilk kitabı Abdullah Cevdet'in Byron'dan çevirdiği *Chillon Mahbusu* (Cenevre 1904) ve sonuncusu da yine Abdullah Cevdet'in *Düşünen Musiki* (seri nr. 61) adlı şiir kitabıdır. Çoğu Abdullah Cevdet'e ait telif ve tercüme kitaplardan oluşan bu seri içinde Nâmık Kemal'in *Rüya ve Magosa Mektubu* (Kahire 1908, seri nr. 13), Süleyman Nazif'in *Gizli Fiğanlar* (Kahire 1906, seri nr. 3), *Elcezire Mektupları* (Kahire 1906, seri nr. 5), *Mâlûmu İlâm* (Kahire 1908, seri nr. 14) gibi eserleri de bulunmaktadır. Kütübhanesi-İctihad'ın asıl tenkitlere ve büyük tartışmalara sebep olan yayını ise Hollandalı şarkiyatçı Dozy'nin *Târîh-i İslâmiyyet* adıyla çevrilen kitabıdır (Kahire 1908, seri nr. 15-16). İslâmiyet'i, Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i aşağılayan ifade ve iftiralarla dolu bu kitabı tercüme eden Abdullah Cevdet'in "İfâde-i Mütercim" başlığıyla yazdığı önsözde eseri ve muhtevasını tenkitsiz ve tartışmasız benimsemesi, Osmanlı basınında uzun yıllar sürecek olan tepkilere yol açmıştır. Bu tutumuyla *İctihad* dergisi ve sahibi, *Sırât-ı Müstakîm* (*Sebilürreşad*) yazarlarından Manastırlı İsmail Hakkı, M. Refik, Ferid (Kam), Midhat Cemal (Kuntay), Vâsif, İbrahim Alâeddin (Gövsâ) ve *Hikmet* dergisi yazarlarından Mehmed Rüşdü tarafından ağır eleştirilere hedef olmuştur. Ayrıca *Sırât-ı Müstakîm* yazarlarından Abdülaziz Çavuş, *Hilâl-i Osmânî* gazetesindeki açık mektubunda (27 Ocak 1912) Abdullah Cevdet'in Dozy'ye katılmak değil onun yanlışlarını teşhir maksadıyla kitabı tercüme etmiş olduğunu ileri sürerken aynı derginin yazarlarından Ahmet Hamdi (Aksaki) *Bilinmesi Elzem Hakikatler* (İstanbul 1332), İsmail Fennî *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk* (1928), Manastırlı İsmail Hakkı *Hak ve Hakikat* (İstanbul 1329) adlı kitaplarıyla tepkilerini dile getirmişlerdir. Yine Manastırlı'nın *Sırât-ı Müstakîm*'de otuz sayı devam eden "Târîh-i İslâmiyyet: Doktor Dozy'nin Risâlesine Reddiye" başlıklı yazı dizisi (nr. 72-111) aynı müellifin "Târîh-i İslâmiyyet'e Dâir Doktor Dozy'nin Eser-i Garazkârına Karşı Reddiye" başlıklı diğer bir yazı serisi (nr. 183-208) ve Beyazıt dersiâmlarından Hayreddin'in *Beyânülhak* dergisinde (VII, s. 163-172) bir reddiyesi çıkmıştır. Ebüzziyâ Tevfik'in de *Muallim Doktor Dozy'nin Târîh-i İslâmiyyet Unvanlı Kitabı ve Mütercimi Hakkında Tenvîr-i Efkâr* (2. bs., İstanbul 1328) adlı bir kitabı bulunmaktadır. *Târîh-i İslâmiyyet* tercümesi, aldığı tepkiler üzerine 17 Şubat 1910 tarihli bir

hükümet kararnameyle toplatılmış ve mevcut nüshaları imha edilmiştir.

Abdullah Cevdet'in Çağaloğlu'nda "İctihad Evi" adını verdiği idarehanesi, uzun yıllar devrin yazarlarının toplanıp tartıştıkları bir fikir ve edebiyat meclisi haline gelmiştir. Buradaki toplantılara Meşrutiyet sonrasında başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Rıza Tevfik, Süleyman Nazif, Faik Âli, Cenab Şahabeddin, Abdülhak Hâmid, Peyami Safa, İsmail Hâmi, Yusuf Ziya, Halid Fahri, Necip Fazıl (Kısakürek) gibi şahsiyetlerin devam ettiği bilinmektedir.

İctihad'ın Avrupa, Mısır ve İstanbul dönemine ait birçok sayısı İstanbul'da başta Beyazıt Devlet Kütüphanesi olmak üzere, Atatürk, Hakkı Tarık Us, Âtîf Efendi, İstanbul Üniversitesi ve Millet kütüphanelerinde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara 1940, II/4, s. 440-456; Yusuf Ziya Ortaç, *Portreler*, İstanbul 1963, s. 77-81; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya 1966, I, 387-405; M. Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, tür.yer.; a.mlf., "Siyasal Akımlar: Batıcılık", *TCTA*, V, 1384-1388; a.mlf., "Abdullah Cevdet", *DİA*, I, 90-93; Hasan Duman, *Katalog*, s. 165-166; Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara 1988, s. 33-35; Semiramis Tutkun, *İctihad Mecmuası: 1-100. Sayılar* (yüksek lisans tezi, 1988) Cumhuriyet Üniversitesi; Süheylâ Seçkin, *İctihad Mecmuası: 101-200. Sayılar* (yüksek lisans tezi, 1990), Cumhuriyet Üniversitesi; Osman Yıldız, *İctihad Mecmuası: 201-265. Sayılar* (yüksek lisans tezi, 1991), Cumhuriyet Üniversitesi; Abdullah Ceylan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991; İskender Aydın, *İctihad Mecmuası: 266-358. Sayılar* (yüksek lisans tezi, 1994), Cumhuriyet Üniversitesi; "Dr. Abdullah Cevdet'in Bir Mektubu", *Türk Düşüncesi*, sy. 1, İstanbul 1953, s. 26-31; Fethi Tevetoğlu, "İctihad", *TDEA*, IV, 338; Mehmet Özdemir, "Dozy", *DİA*, IX, 513-514.

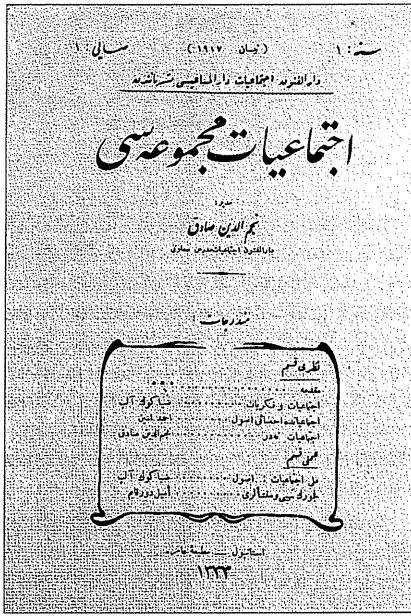
▲ NAZIM H. POLAT

İCTİMÂİYYAT MECMUASI

(اجتماعيات مجموعسى)

1917 yılında yayımlanan ilk Türkçe toplum bilimi dergisi.

Ziya Gökalp'in kurduğu İctimâiyyat Dârülmesâisi tarafından yayımlanan dergi altı sayı çıkarılmış, dârülmesâinin faaliyetlerini durdurmasıyla da yayımı sona ermiştir. Müdürlüğünü İstanbul Dârülfünunu İctimâiyat müderris muavini Necmeddin Sâdık'ın (Sadak) yaptığı mecmua ülkemizde bir enstitünün çıkardığı ilk

İctimâiyyat Mecmuası'nın ilk sayısının kapak sayfası

dergidir. Daha önce *Ulûm-i İctimâiyye ve İktisâdiyye Mecmuası* adıyla bir dergi yayımlanmakla birlikte (1908-1911) bu dergi iktisat ağırlıklı olmuş, *İctimâiyyat Mecmuası* sosyoloji alanında yayımlanan ilk dergi sayılmıştır.

Ziya Gökalp, o devirde ismi yeni duyulan sosyoloji ilmi çalışmalarına ilk olarak 1911 yılında Selânik'te İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin merkezinde başlamıştır. İttihat ve Terakkî'nin büyük desteğini gören Gökalp, 1914'te İstanbul Dârülfünunu'nda İctimaiyat Bölümü'nü açmış, 1915 yılında İctimaiyat Dârülmüşâsi'sini kurmuş, böylece sosyolojinin toplumun meselelerine ilmi çözümler getireceği inancını yaymaya çalışmıştır. Bu fikirlerini Fransa'da laik bir toplum, eğitim, din ve ahlâk anlayışının yerleşmesi için mücadele etmiş olan Emile Durkheim'den almıştır. Ancak Gökalp, bir yandan Durkheim'in yazılarını tercüme ederken öte yandan bunları Türk toplum ve kültürüne uyarlayarak millî bir sosyoloji kurmak için gayret göstermiştir.

Mecmuada sosyolojinin ne olduğu, ideoloji, psikoloji ve felsefeden hangi açılardan ayrıldığı ortaya konulmaya, metodu hakkında bilgi vermek amacıyla istatistiğin sosyolojideki kullanımı tanıtılmaya çalışılmıştır. Sosyolojinin uygulamasını ve bunun topluma kazandıracağı faydaları

ortaya koyabilmek için mecmuanın nazari ve ameli kısımlar halinde çıkarılması amaçlanmışsa da bu ayırım sadece 1. sayıda uygulanmıştır. Dergide hâkim olan anlayışa göre tabii dünya ile toplum arasında bir fark yoktur. Tabiat ve toplum, bilim tarafından keşfedilip denetlenecek kanunlara sahip olma açısından aynı oluncaya sosyoloji de tabiat ilimleri gibi önem kazanacaktır. Mukaddimede belirtildiğine göre sosyoloji ilmi içtimâî kurumların hangisinin tabii, hangisinin marazî olduğunu belirleyerek sosyal reformlara yol gösterecektir. Mecmuada Ziya Gökalp yanında Ahmed Emin (Yalman), Necmeddin Sâdık (Sadak), Mehmet Ermin (Erişirgil) ve Halim Sabit'in de (Şibay) yazıları çıkmış, ayrıca Emile Durkheim'den sosyolojiyle ilgili tercüme yapılmıştır.

Ziya Gökalp, derginin ilk sayısında çıkan yazılarında ideolojiyle sosyolojiyi karşılaştırıp sosyolojinin üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmış, Türkçülük, İslâmcılık ve asırcılık akımları arasındaki çatışmanın sosyoloji yardımıyla daha iyi anlaşılıp ortadan kaldırılmasının çareleri üzerinde durmuştur. Gökalp'e göre devletler şehir devleti, saltanat devleti ve çağdaş devlet olmak üzere üçe ayrılır. Tanzimat'la başlayan evrim Türk Devleti'ni çağdaş devlet formuna sokacak ve bu yoldaki problemler sosyoloji yoluyla çözümlenecektir. Sosyoloji fıkıhçılık yapan İslâmcılığı, törecilik yapan Türkçülüğü ve Avrupalılık yapan asriliği toplumun aktif örfünü esas alıp birleştirerek sosyal evrimin önündeki engelleri kaldıracaktır (bk. bibl., Kanar neşri, s. 28-33). Gökalp'in burada ortaya koyduğu evrimci pozitivizm anlayışı, dönemin bir başka toplum bilimcisi olan Le Play'den etkilenen Prens Sabahaddin tarafından eleştirilmiştir. Derginin 2. sayısındaki yazısında, içtimaiyat ilminin fertlerin cemiyet üzerindeki tesirini inkâr ettiği hakkındaki yaygın kanaatin yanlış olduğunu belirten Gökalp, Durkheim'in izah ettiği gibi fertlerin de cemiyete sosyoloji yoluyla etkili olabileceğini, içtimaiyatçılara sahip olmayan bir toplumun cemiyete tesir edecek dâhiler çıkarmak bir yana yürüyeceği yolu bile belirleyemeyeceğini ileri sürer. Gökalp, 3. sayıda "Ahlâk İctimâî midir?" yazısında ahlâkî kaidelerin menşeinin ve gayesinin fertten daha üstün bir vicdan olan toplum olduğunu söyler. Fert sosyalleştikçe ahlâkî bir varlık olma özelliğini kazanır. İctimâî mefkûre veya ideal de cemiyet halinde yaşamaktan başka bir şey değildir. Burada Gökalp'in dinden uzak laik bir ah-

lâk arayışı içinde olan Durkheim'in etkisinde kaldığı açıkça gözlenmektedir.

Mecmuada Durkheim'den "Füçürün Nehyi ve Menşeleri", "Ondokuzuncu Asırda Fransa'da İctimaiyat" ve "İlm-i Terbiye ve İctimaiyat" başlıklı üç makale tercüme edilmiştir. Bu yazılarda sosyolojinin suç ve eğitim konularında insanlara neler kazandırabileceği üzerinde durulmuştur. Fransız politikası içinde liberal kanadın önemli bir temsilcisi olan Durkheim'in Fransız toplumu arasında geliştirdiği tezler Gökalp'in yazılarıyla Türk toplumuna uygulanmak istenmiştir. Özellikle Durkheim'in kullandığı Fransızca sosyoloji kavramlarının Türkçeye çevrilmesi konusunda titiz davranan Gökalp dikkate değer bir başarı göstermiştir. Mehmet Kanar'ın Latin harflerine çevirdiği *İctimâiyyat Mecmuası* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1997).

BİBLİYOGRAFYA :

İctimâiyyat Mecmuası, sy. 1-6, İstanbul 1333/1917; a. e. (s.nşr. Mehmet Kanar), İstanbul 1997; W. Logue, *From Philosophy to Sociology: The Evolution of French Liberalism: 1870-1914*, Illinois 1983, s. 151-204; Recep Şentürk, *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İstanbul 1996, s. 129-169, 293-430.

RECEP ŞENTÜRK

İÇ HAZİNE

(bk. HAZİNE).

İÇ OĞLANI

Devşirme olarak saraya alınıp çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen kimse.

Osmanlı sarayında iç oğlanı istihdamına Yıldırım Bayezid zamanında başlanmış, Fâti Sultan Mehmed döneminde bu uygulama bir nizama bağlanmıştır. Buna göre gruplar halinde devlet merkezine getirilen devşirmelerin en zeki, en gürbüz, endamı en düzgün ve iyi huylu olanları saray için ayrılırdı. Bu seçimde kapı ağçası ile kıyâfe ilminden anlayan saray hocası etkili olurdu. Ayrılan çocuklara Edirne, Galata ve İbrâhim Paşa saraylarında Türk-İslâm terbiyesiyle birlikte gerekli dersler verilir, görgü kuralları anlatılır, bu arada silâh tâlimi, binicilik ve yeteneklerine göre çeşitli sanatlar öğretilirdi. İhtiyaça göre üç veya yedi yılda bir yapılan çıkmalarda bu çocukların en kabiliyetlileri Topkapı Sarayı'na alınır, diğerleri ise genellikle kapıkulu süvariliğine verilir.